

25481
Кр. 5-8
С84

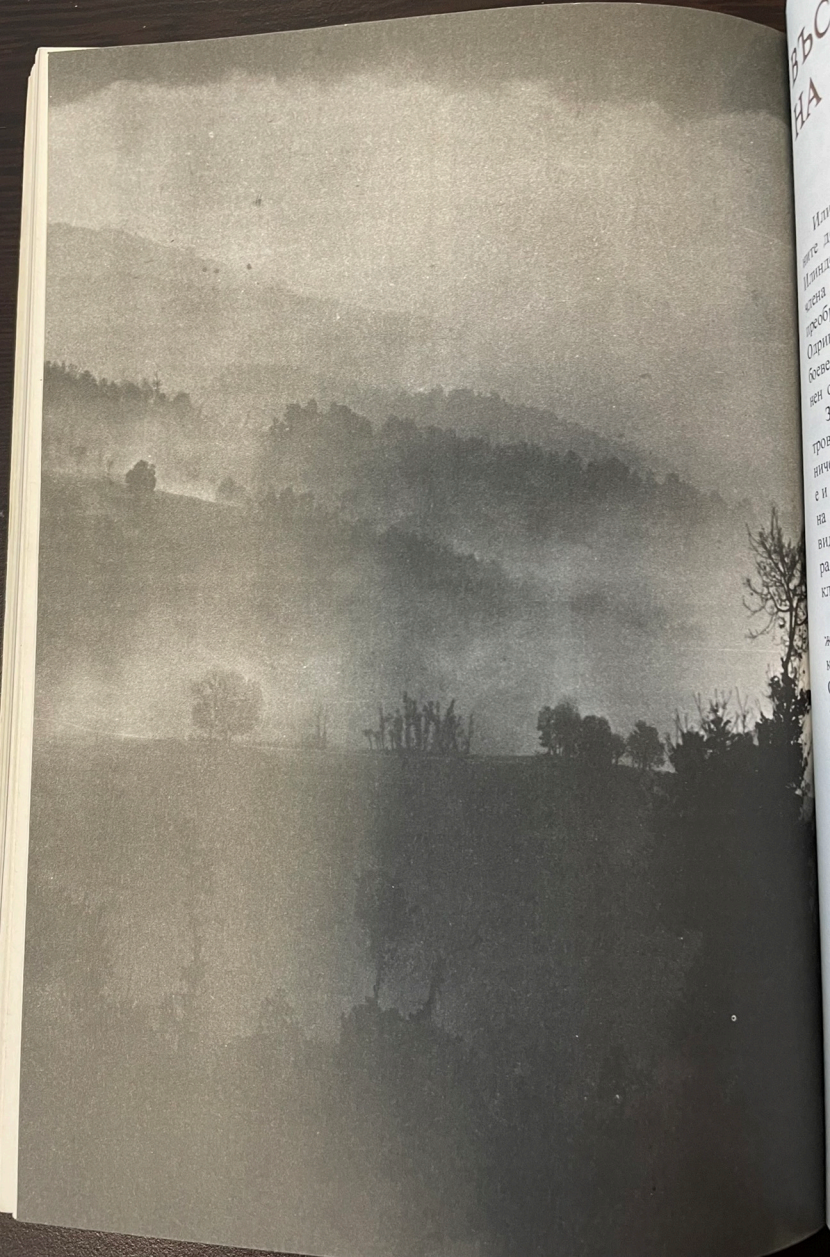
литературен алманах

Струма

1'83

Издание
на дружествата
на писателите
Благоевград, Кюстендил, Перник

ВЪС
НА

И
те д
Минд
сена
преоб
Оарн
дсве
вен
3
тров
нич
е и
на
вн
ра
кт
ж
н
с

ВЪСТАНИЕТО В ПЕСНИТЕ НА ПИРИНСКИЯ КРАЙ

Костадин Динчев

Илинденско—Преображенската епопея има три центъра на революционните действия. Първи е Битолският революционен окръг, в който на ден Илинден избухва въстанието, установява се Крушовската република начело с члена на БРСДП Никола Карев. После пожарът на въстанието по време на преображенския празник пламва в Странджанския край (най-голямата част от Одринския революционен окръг), а през септември 1903 г. около Кръстовден боеве се водят в Пиринския край (основната съставка на Серския революционен окръг).

Закономерно народните песни възникват и се локализируют около тези центрове. От тях вече те се разпръскват „като концентрични дъги из цялата етническа територия. Главната ръководна фигура в движението — Гоце Делчев, е и най-често възпяваният герой, около който се циклизира и основната част на илинденско-преображенските сюжети. Дори изглежда странно, че такива видни дейци на въстанието като Никола Карев, Михаил Герджиков, Борис Сарафов и др. не са намерили достатъчно поетическо отражение в песенния фолклор.

Когато изследваме разпространението на песните за Илинден—Преображение, забелязваме, че съществуват доста наследени от традицията сюжети, които се преплитат с новаторски моменти в тематиката, персонажите и пр. Откроява се също така сложната взаимовръзка между личното и народното творчество, взаимните прониквания между тях, явление, което се забелязва още в зората на нашето възраждане. От друга страна, съществено е влиянието на освободената част на родината, порасналата грамотност на населението чрез учебното дело, печатната литература (особено масовите песнопойки, в които има маршове и революционно-патриотични стихотворения). Всичко това способствува закономерно да се активизират творческите импулси на реда обикновени трудови хора, носители на фолклорната традиция. Те именно възпяват новите събития, въодушевяват се от героичния подвиг на отделния боец или войвода. На такава широка основа може да се разглежда и новата героична тематика за Илинденско—Преображенското въстание. Макар често тези песни да са актуализации на традиционни творби, адаптирани детайли или контаминации от различни произведения, в изобразеното от тях идейно-художествено съдържание ясно е отразен духът, идеите и стремежите на епохата.

Това важно събитие в живота на българския народ е подхванато от народа и

пресъздадено както в разказни, така и в песенни фолклорни творби. В сборника за фолклора от Югозападна България (Пиринския край) Николай Кауфман и Тодор Тодоров обнародват няколко песни на тази тема. Те са: „Въстаници села Кремен и Обидим“ (с.149, № 233), „Илинденското въстание“ (с.157, № 248), „Комити водят бой в Пирина“ (с.158, № 249), „Обсадата на село Алистрати“ (с.158, № 250), „Случка с комити в Драмско“ (с.159, № 252), „Майка на убит комита“ (с.163, № 280, също с.843 и 844, № 1534 и 1535 — песента за войводата от Разложко Радон Тодев). Като добавим и записаните и обнародвани от Росица Ангелова още няколко песни за въстанието и за героизма на кременци и обидимци, очертава се картина на ярко поетическо отражение на това важно събитие в народните ни песни.

На терена днес записваме още няколко сюжета за героичните дни на септември 1903 г. Те са: „Спиро се бие в Пирин планина и пада убит“, „Радоновата дружина се сражава в Рила“, „В 1903 г. Гоце Делчев знаме предава на Яне Сандански“, „Научел се Гоце Делчев“, „На ден Илинден българи глава дигнали“ и др. Във всички тях са отразени масовият героизъм на населението и отделният подвиг на бореца, готов да се жертвува в борбата за свобода.

Песните за Илинден—Преображение могат да се групират в два тематични кръга: песни за героизма на отделни селища и райони и песни за конкретни сражения и борци. Между така условно очертаните групи рязка граница не може да се прокара. Рядко произведенията изобразяват самото събитие. В повечето случаи се наблюдава отразен както героизмът на отделната личност, така и на цялата дружина, на революционните маси. Фолклористката Росица Ангелова отбелязва, че народният възторг не се изразява само с опоектизирането на отделната личност, а рисува цели селища. Характерен пример представя лироепичната песен за подема в неврокопските села Кремен и Обидим. Въоръжени кой с какво може, тези обикновени орачи и копачи заемат височините:

Зад всяка тума и човяк със бумба,
зад всяка бърчина и човяк с мартина,
зад всяка чукарка и човяк с въстигарка
и зад всяка бука манлихера пука.

„Народното възхищение от смелостта и дързостта на населението в Неврокопско — бележи авторката — намира само един израз: образите, избликували по време на Априлското въстание. Юначните панагюрци и клисурци се заменят с жителите на други селища, но силата на чувствата е еднаква:

Пустите кременци станали московци,
а обидимци — донски казаки.

Тези стихове не са само поетични фигури. Те имат реална основа — повишеното от първите победи самочувствие, увлечението и силата на копнежа за свобода, който заличава границата между желано и действителност. За силата на тоя копнеж история и песен разказват с еднакъв патос. („сп., „Славяни“, кн.7—8, 1963)

В някои от нашите записки наред с аналогии между Априлското въстание и Илинден—Преображение певците стигат до съпоставки между двете неосво-
бодени области — Тракия и Македония.

**Пушка се пукна горе на баира —
сичко се дигна, сичко в една сила.**

**Пустите тракийци станали московци,
а македонци — донски казаци.**

(От с. Градешница, Санданско пял Иван Борилов. Срв. Песнопойка на Т.
Кушлев, 1893.)

Като стана дума за такива трансформации, още нещо прави впечатление.
Поради популярността на Яне Сандански в Струмския район песента го пред-
ставя като главен герой на въстанието в разрез с историческата истина. (Из-
вестно е, че Сандански е далеч от сраженията под връх „Кукла“ и от Радоно-
вото сражение.)

**Войвода им беше Яне Сандански,
байрактара беше Тодор Паница.**

Събитието в „Сярската нахия, в село Алистрати“ е подхранило народното
поетическо съзнание и за него има няколко песни. Едната от тях представя в
контрастен план „триста души аскер, безброй башибозук“, които са срещу
„шестима комити“. Другата изобразява диверсионните действия на четата по
взривяването на моста на река Ангиста, осъществено по план на Г. Делчев.

**Там го запали Христо Чернопеев,
та го зафърли Митата Гушанов.
Като се откъсна моста на Ангиста,
цело го разтресе Сярсското поле.**

(Запис от гр. Гоце Делчев. Пели Димитър Хардалиев и Никола Ангулев, пре-
селници от с. Калапот, Драмско.)

Освен тази песен тематичният диапазон на илинденско-преображенските
песни се разширява и от други творби, които донасят със себе си бежанците и
от други места. В една песен от Кукушко се възпяват борците, които са огра-
дени в Арджанското езеро („Арджанскио гьол“). За тяхното сломяване до-
шла „три иляди души“ войска, буриите (тръбите) свирят, но героите въпреки
лишенията и негодите не се предават:

**Пушките пукая, братя, водата играе,
топове гърмея, братя, рибата играе.
тръстика ручали, братя, та са живеяли,
песни са пеяли, братя, се за свободата.**

(От Благоевград. Пял кукушчанинът Христо Наков.)

Срещат се и произведения, които са привлекли основни сюжети от Шипчен-
ската епопея и от Сръбско-българската война (1885 г.). Те са усвоили главно
баталните картини на изображение. В новата песен действията са локализи-
рани и са отнесени за сраженията през 1903 г.

**Дали се българи, мамо, на Шипка бият,
или пък българи, мамо, Пирот превземат...**

• • •

Първата бомба като препука,
като препука — Мелник разтресе.
Втората бомба като препука,
като препука — Европа стресна.
Третата бомба като препука,
та Пирин планина цела разтресе.

(Запис от Апостол Попстаматов, 82-годишен. с. Пирин, Санданско, 1974)
В една новозаписана песен пак се представя бойна картина край село Пирин, но в центъра на изображението е образът на Спиро войвода.

Пушките пукат, бомбите тряскат
над Пиринското в „Арнаутското“
Тамо се бие славният четник,
славният четник Спиро войвода.

(От с. Пирин, Санданско.)

Спиро е близък другар на Сандански. Родом е от Прилеп. Бил русокос кра-
савец и голям песнопоец. Наричали го „Спиро славея“. (Вж. „Дамян Груев и
Яне Сандански“, спомени, 1972, с.93).

За подвига и саможертвата на сражаващите се край местността „Кукла“
говори друга песен. Възпети са трима юнаци: „Спиро, Гоце, Кръсте“, които
лежат простреляни, а над тях се вие пиле соколово. Смъртно ранените борци
му поръчват да се вие, докато душа предадат, а след това да им изпие очите:

На Пирина още, още и на „Кукла“
тамо лежат двама, двама — три юнака.
Тамо лежи Спиро, Спиро, Гоце, Кръсте.
Над тех лети пиле, пиле соколово.

(От с. Виногради, Санданско. Пял Кирил Тумбарков.)

Този поетичен образ „пиринско пиле“ — вестител, не е нов, но в песните за
късните националноосвободителни борби той добива ново звучение, като са
представени нови колизии и е поставен в нов контекст:

Пиринско пиле високо фърка,
високо фърка, надалеко гледа.
На свети Илия кръв се пролива,
кръв се пролива на Пирин планина.

Песента представя устойчивостта на борците, които „три дена от как се
бият“ не са яли хлеб, „Ни сон са спали — трева са яли, та са живеяли“. Пока-
зана е готовността на населението и на четниците за „бунтя“. В друг случай
„пиле соколово“ лети високо и е видяло юнак и другарите му „Долу край Пи-
рина, край росни ливади“:

Тамо си седеха, планове кроеха
Спиро да пристигне, бунта да се дигне,
та да ми прогонят тия клетки турци.
Проклети били тия клетки турци —

планове узнали, за Пирин тръгнали.
Тамо ми срещнаха Спиро юнака —
пушките пукат, турците рукат...

(От с. Калиманци, Санданско. Пял Серафим Кукунцев. Вариант с. Ковачево.)
Само с няколко шрихи песента предава себепристрастията на героите, решението на Спиро да приеме смъртта, но да не предаде Сандански:

Спиро се намръщи, гордо им отвръща:
— Глава си давам, шпионин не ставам,
шпионин не ставам, Сандан не предавам.
...Сам си се убива Спиро юнака.

В песента се наблюдават някои похвати, заети от литературата (вътрешна рима, строфичност и др.). Историческото събитие не е предадено хроникално. Наред с усещането за историческа правдоподобност творбата не е останала в рамките на историческия факт. Народният певец търси обобщението на героизма, поетическата условност и приповдигнатост, като поставя на преден план героично-възвишеното („Сам си се убива...“).

Във фолклора за Илинден—Преображение интересни са и песните за героичните септемврийски дни в Разложко и саможертвата на Радон Тодев. (Радон Тодев е учител и революционер, който загива по време на Илинденско—Преображенското въстание в Рила над с. Годлево заедно с дружината си, отбранявайки бягащото към свободна България население от турските безчинства.)

Два са основните сюжета, които срещаме сега за Радон Тодев. Те отразяват тревожната 1903 г., като поетически обобщават реален случай. В духа на регионалната традиция в Разложко (а това е и главният ареал на разпространението им) съществуват две творби. Едната е съчинена от Димитър Молеров и е разгърната като балада. Другата от неизвестен, анонимен създател от народа е по-кратка и като цяло носи белезите на националната фолклорна поетика. С експресивното си съдържание тя е по-близко до мислите и чувствата на населението. Срещат се и варианти, които контаминират моменти от двете произведения. Георги Ушев (учител-пенсионер от Банско) споделя, че съчинената от Димитър Молеров песен „Жална ми, бабо, послушай“ се пее в Банско като народна. Това вероятно се получава, защото Димитър Молеров, учител и събирач на „народописни материали“ в този край, познава добре разложката, респективно банската песенна традиция. Съставената от него песен обаче се отличава главно в строежа, където последователно разположеният припев „Жална ми, бабо, послушай“ очертава строфи, макар и да не са отделени. Очевидно вмъкнатите заемки от авторския текст в народната песен следват същите закономерности, които се наблюдават и при други творби за събития и герои. Става дума за заимствувания между личното и народното творчество

Илинденската песен за героичния подвиг на Радон Тодев и дружината му се среща най-често в следния вариант:

Баба дружина питаше:
— Дружино, верна, сговорна,

де ви, дружино, млад Радон,
наш Радон, ваша войвода?
— Него го, бабо, юстихме
на Годлевската планина.
Тамо го, бабо, женихме
за църноземска девойка.

(Запис от Разлог и Банско.)

Илинденско—Преображенската епопея се среща и в други песни от Пиринския край. Записваме една нова песен от Неврокопско (Гоцеделчевско), която в духа на хайдушкия и историко-революционния фолклор застъпва мотиви от няколко песни: „Българи глава дигнали“, „Лош съм прокоба“, „Смъртта на войвода, който оставя дружина и деца“ и т.н.

Мале ле, стара майчице,
днеска е, мале, Илинден —
българи глава дигнали
със турци да се преборат.

(От с. Лъки, Гоцеделчевско. Пяла Маргарита Попова.)

Такъв характер има и песента:

Шумния Вардар буйно се лее,
ветеро вее, бура беснее,
комити млади тамо се бият
мръсния турчин да го затрият.

(От с. Гайтаниново, Гоцеделчевско. Пяла Саракина Мурганова.)

На по-едър план са представени и други въстанически боеве:

Пушките пукат, бомбите трескат, де Гюро, де,
пушките пукат, кучета лаят,
кучета лаят, агнета блеят.

(От с. Крупник.)

Песните за Илинден—Преображение са важен цикъл от българските историко-героични песни с революционна тематика, отражение на динамичната историческа обстановка и на пленителния герой, отдал всичко в името на свободата и правдата.

